

Hvorfor har Den norske kirkes ledere advart mot å stemme Fremskrittspartiet?

HANS MORTEN HAUGEN

F. 1971. Dr. jur. Førsteamanuensis, Institutt for diakoni og ledelse, Diakonhjemmet Høgskole. haugen@diakonhjemmet.no.

Abstract

This article identifies how the right-wing Progress Party has been successful in mobilizing voters with a traditional Christian attitude, while maintaining a large segment of voters who express negative attitudes against the Church and religious organizations. The key is the emphasis on Christianity as tradition, not Christianity as faith. The support for the Progress Party is high among those who fear that the prevailing values in Norway are threatened by immigration, irrespective of these people's faith and religious belonging. An analysis of the most recent party programmes finds that there is a mix of non-discrimination and assimilation approaches, and tendencies to categorize people based on their background and emphasize the potential for conflicts unless the current immigration policy is changed. The last party programme does not refer to Christian ethics, but 'Norwegian cultural heritage'. Despite low support for Church leaders seeking to influence voting behaviour, certain leaders in the Church of Norway have explicitly warned against voting for the Progress Party, and the explanations for these warnings and their effects are analysed.

Keywords: *Church of Norway, Progress Party, immigration policy, social ethics, Islam*

Sammendrag

Artikkelen viser hvordan Fremskrittspartiet har kunnet mobilisere kristne velgere samtidig som partiet også har beholdt sin oppslutning hos dem med et negativt syn på kirken og religiøse organisasjoner. Nøkkelen er partiets fokus på kristendommen som tradisjon, og ikke på kristendommen som tro. Uavhengig av velgernes tro eller religionstilhørighet har Fremskrittspartiet stor oppslutning hos dem som mener tradisjonelle norske verdier er truet av innvandring. En gjennomgang av de seneste partiprogrammene viser en kombinasjon av både ikke-diskriminering og assimileringpolitikk samt tendenser til å kategorisere mennesker ut ifra etnisk bakgrunn og betone faren for konflikter i samfunnet med mindre innvandringspolitikken blir lagt om. Det siste parti-programmet viser ikke til kristen etikk, men til «norsk kulturarv». Til tross for at et stort flertall ikke støtter at Kirken gir politiske råd, har enkelte sentrale personer i Den norske kirke uttrykkelig advart mot å stemme på partiet. Artikkelen undersøker også grunnene bak og effekten av disse advarslene.

Nøkkelord: *Den norske kirke, Fremskrittspartiet, innvandringspolitikk, sosialetikk, islam*

KIRKEMØTET I DEN NORSKE KIRKE (Dnk) oppfordret i 2013 – mot fire stemmer – «sine medlemmer til å la hensynet til en forsvarlig klimapolitikk og arbeid for global rettferdighet få betydelig vekt ved de politiske valg».¹ Dette vedtaket møtte kritikk hos flere, inklusive daværende stortingsrepresentant Anundsen fra Fremskrittspartiet (Frp), men han leste ikke vedtaket som en direkte advarsel mot å stemme på Frp.² Debatten i ettertid viste ikke overraskende at det er ulike oppfatninger om hvor konkret organer eller representanter for Dnk skal argumentere, når slike argumenter kan forstås å være partipolitiske. Debatten fanget imidlertid ikke opp at representanter for Dnk ved flere tidligere anledninger faktisk *har* advart mot Frp, med basis i partiets innvandringspolitikk. Det er disse advarslene som skal analyseres i denne artikkelen, for å finne svar på hvorfor ledere i Dnk har opplevd det som nødvendig å gi slike advarsler, og hvilken etikk og ekklesiologi som reflekteres i disse utspillene. Hva er det konkret ved Frps standpunkter som kirkeledere har uttrykt så stor skepsis mot?

Nyere analyser av Frp kommer til at partiet er et liberalistisk og borgerlig protestparti som *ikke* kan karakteriseres som høyre-radikalt.³ Det er imidlertid også hevdet at Frp er høyrepopulistisk og ønsker å fremme monokulturalisme.⁴ Forfatteren er enig i at klassifiseringer av Frp gjort av utenlandske forskere ofte er upresise, blant annet ved at de knytter Frp til 22. juli-terroren og til fascisme.⁵ Artikkelen søker å beskrive essensen i Frps omtale av innvandrere og hvordan Frp presenterer kristendommen som et middel til å redusere islams innflytelse i Norge. Begge disse dimensjonene er nødvendig for å forstå bakgrunnen til advarslene fra ledere i Dnk.

Videre er det viktig å være klar over at en beskrivelse av Frp som utelukkende baserer seg på partiprogrammet, ikke er tilstrekkelig dekkende. Aslaksen har påpekt at Frps representantforslag på 2000-tallet er ulike partiprogrammene på tre måter: De inneholder mer utpreget bruk av kristendommen og kristen kultur som begrunnelse,⁶ mer direkte kritikk av personer med ikke-norsk bakgrunn, og fravær av prinsipiell liberalistisk tenkning.⁷ Hun observerer også at innlegg i *Fremskritt* er preget av at islam omtales som en trussel mot det norske, mens to dybdeintervjuer hun gjennomførte, viser en mer prinsipiell liberalistisk tenkning.⁸

Artikkelen vil også søke å gi en forklaring på om det er forhold ved Dnks etikk eller ekklesiologi som gjør at noen av Dnks ledere har valgt å advare mot Frp, og drøfte hvorvidt Frp har et ytterligere potensiale til å vinne oppslutning blant kristne velgere.

Siden det er funnet at det er innvandringspolitikken som er hovedmotivasjonen for å stemme Frp,⁹ og at partiets innvandringspolitikk har avstedkommet reaksjoner fra kirkelederne, skal artikkelen primært søke å identifisere kjernen i Frps omtale av innvandrere. Samtidig er det også relevant å identi-

fisere hvordan Frp viser til kristendommen som et bolverk mot ikke-vestlige verdier, som i økende grad knyttes til islam, og om en slik forståelse av kristendommen blir utfordret fra Den norske kirkes ledere.

Problemstillingen som artikkelen skal forsøke å finne svar på, er følgende: *Hvordan kopler Frp kristendom og innvandrings- og integreringspolitikk, hvordan har representanter for Den norske kirke respondert på denne koplingen, og er det sannsynlig at Frp vil kunne øke sin appell hos kristne velgere?*

Hva har kirkeledere i Den norske kirke uttalt om Frp?

Ingen kirkelige organer som sådan har uttalt seg om Frps innvandringspolitikk.¹⁰ Kun én gang har Kirkemøtet i Dnk omtalt Frp, i innledningen til en sak om aktiv dødshjelp.¹¹

Likevel er det flere eksempler på at kirkeledere i Dnk har gått så langt som til å advare mot Frp, og dette har skjedd med en ordbruk som implisitt advarer mot å stemme på Frp.

Atle Sommerfeldt, daværende generalsekretær i Kirkens Nødhjelp, ble tillagt følgende sitat: «Hvis Fremskrittspartiet stiller seg utenfor verdigrunlaget i vår felles erklæring, stiller de seg utenfor den kristne sivilisasjon og de verdier den har stått for.»¹² Selv om denne setningen inneholder et hvis, er det likevel ingen tvil om at den representerer en karakteristikk av Frp, med basis i kristne verdier.

Stig Utne, daværende generalsekretær i Mellomkirkelig råd, ble tillagt følgende utsagn: «Delar av Frp markerte standpunkt som eg ikkje trudde fanst.»¹³ Oppslaget i *Vårt Land* omtales i *Aftenposten Aften* samme dag med følgende presisering: «Advarselen begrunnes med partiets holdning i innvandringspolitikken.» Vi ser at det er *Aftenposten* som bruker begrepet advarsel; dette ble ikke brukt av Utne selv.

Gunnar Stålsett, daværende biskop i Oslo, uttalte: «Vi har kanskje hatt en Haider lenge, men nå er det i alle fall blitt tydelig.» Han sa også at Hagens tale representerte «en dramatisering av den politiske situasjonen i Norge».¹⁴ Videre uttrykte Stålsett: «Hvis dette er opptakten til neste års valgkamp, har jeg såpass tro på det norske folk at han bare får støtte fra marginale grupper.» Dette kan leses som at denne delen av Hagens politiske budskap ikke burde gis støtte, men siden angrepet rettes mot personen Hagen og ikke partiet Frp, kan heller ikke dette leses som en direkte advarsel mot å stemme Frp.

Olav Fykse Tveit, daværende generalsekretær i Mellomkirkelig råd, ble etter Siv Jensens tale om snikislamisering tillagt følgende utsagn: «Kristenfolket bør stå opp mot FrP og måten de rakker ned på muslimene.»¹⁵ En slik oppfordring til kristenfolket kan vanskelig leses som annet enn en generell oppfordring mot å stemme på Frp.

Samme år gikk Fykse Tveit ut på nytt, i etterkant av Per-Willy Amundsens forslag om å etablere asylmottak i Afrika. På spørsmål om det er uklokt av kir-

kens medlemmer å stemme Frp, svarte Fykse Tveit: «Da vil jeg svare med å stille et spørsmål tilbake. Synes du at det [F]remskrittspartiet står for samsvaret med det du gjerne vil ha som felles kristne verdier? Det spørsmålet må den enkelte gjøre opp en mening om.»¹⁶

Begge utsagnene fra Fykse Tveit må leses som en tydelig advarsel mot å stemme Frp. Vi ser at alle har gitt begrunnelser for å markere avstand til Frp eller Frp-lederes ytringer, kort fortalt den restriktive innvandringspolitikken og generelt den negative omtalen av muslimer som er blitt framført av Frp-ledere. Det er altså ikke ordlyden i Frps partiprogrammer som har skapt reaksjoner, men snarere hva partiets representanter har uttrykt i offentligheten.

Hva er grunnen til at den kirkelige kritikken mot Frp først ble uttrykt i 1997? Kort fortalt hadde Frp fram mot 1997-valget spisset sin innvandringskritiske profil. Liberalistene var blitt ekskludert fra partiet etter landsmøtet i 1994, og innvandringsmotstanderne var sentrale i partiet. Vi skal nå kort gjennomgå Frps partiprogrammer fra 1993, med oppmerksomhet på to områder: innvandrings- og integreringstematikk og synet på kristendommen. Analysen av partiprogrammene vil deretter suppleres med en drøfting av noen utspill fra de mest sentrale tillitsvalgte i partiet.

Hva sier Frp om innvandring og integrering?

Både prinsippprogram, valg- eller handlingsprogram og sametingsprogram beskriver Frps syn på innvandreres rettigheter. Først skal vi imidlertid se på Frps omtale av personer av utenlandsk opphav.

Som allerede antydnet er det et skille i 1997. Frp vedtok da et valgprogram som for første gang snakket om «alvorlige motsetninger» og for første og siste gang viste til det «helhetspreg som vår befolkning har». Denne siste formuleringen – som altså ikke er blitt gjentatt – må sies å ligge nært opp til den klassiske rasismedefinisjonen, som vektlegger fysiske kjennetegn, i motsetning til den moderne rasismedefinisjonen, som vektlegger kulturelle forskjeller.¹⁷ Den første formuleringen er blitt brukt i alle påfølgende programmer for å beskrive hva som vil skje dersom ikke innvandringspolitikken legges om i tråd med Frps ønsker.

I innledningen til de siste prinsippprogrammene, inklusive 2013-programmet, heter det: «Et liberalt menneskesyn bygger på at alle mennesker er forskjellige og skal vises verdighet.» Videre heter det under prinsipper at Frp «tar sterk avstand fra forskjellsbehandling av mennesker (...)». Disse prinsippene støter mot ordbruken i Frps handlingprogrammer, som omtaler spesiell behandling av «mennesker fra land utenfor den vestlige kulturkrets (...)».¹⁸ Frp opprettholder altså et skille mellom personer fra land utenfor og innenfor den såkalte vestlige kulturkrets. SSB bruker i dag betegnelsen «innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre»,¹⁹ som altså ikke skiller mellom typer av

land. I det allerede omtalte 1997-programmet brukes snarere uttrykket «fjernkulturell» – for første (og eneste) gang. Når Frp ønsker å treffe særlig tiltak overfor mennesker fra visse land, kan dette forstås som uttrykk for en forskjellsbehandling av mennesker. Det er sentralt å finne ut hvordan en slik forskjellsbehandling begrunnes.

Frp mener at en restriktiv innvandringspolitikk «vil forebygge motsetninger og konflikter», mens «fortsatt innvandring av asylsøkere (...) vil føre til alvorlige motsetninger (...)».²⁰ Det er tydelig ut fra ordlyden i programmet at det er selve tilstedeværelsen av mennesker med ikke-vestlig kulturell og religiøs bakgrunn som er årsaken til slike alvorlige motsetninger.

Det er mulig å forstå Frps årsaksforklaring av alvorlige motsetninger på to måter. For det første ved å vektlegge kulturforskjeller som følge av ulike typer etnisk bakgrunn. For det andre ved å vektlegge problemer knyttet til kapasitetsmangel for å håndtere innvandringen på en forsvarlig måte. Begge disse tilnærminger er relevante for en forståelse av hva som frambringer alvorlige motsetninger. Selv om vi velger den siste tolkningen, går omtalen av motsetninger i handlingsprogrammet i en ganske annen retning enn idealene i prinsipprogrammet.

Vi skal nå se hva Frp sier om relevante menneskerettigheter. Retten til statsborgerskap er nedfelt i artikkel 15.1 i Verdenserklæringen om menneskerettigheter. Frp har gradvis økt kravene som stilles for innvilgelse av statsborgerskap. Fra 2001 har Frp stilt tre krav som «bør stilles» for å kunne bli norsk statsborger: Selvforsørgelsesevne, samfunnsforståelse og tilstrekkelige norskkunnskaper. Frp fikk i avtalen med Høyre, Venstre og Kristelig Folkeparti fra høsten 2013 gjennomslag for to betingelser for innvilgelse av norsk statsborgerskap, nemlig «minimum av norsk muntlig og gjennomgå en test i samfunnskunnskap».²¹ Fra 2005 inneholder Frps program krav om ti års botid for å få innvilget statsborgerskap – fra tidspunkt for innvilget oppholdstillatelse. Dette kravet fikk ikke gjennomslag i forhandlingene høsten 2013.

Omtalen av sosioøkonomiske rettigheter for innvandrere sier:

Flere sosiale ytelser som gis til innvandrere, må imidlertid gis under forutsetning av at de er villige til å integrere seg og lære norsk. Sosiale ytelser bør i større grad knyttes til statsborgerskap eller andre hensiktsmessige avgrensinger.²²

Denne argumentasjonen har – med noe ulike formuleringer – vært tilstede i alle de siste seks partiprogrammene. Dette må forstås som at universalitetsprinsippet som den norske velferdsmodellen bygger på, kan fravikes dersom innvandrerne ikke gjør seg fortjent til å motta støtte. En slik forskjellsbehandling i tilgangen til sosiale rettigheter står i kontrast til FN's forståelse.²³

Omtalen av kulturelle rettigheter i 2013-programmet understreker at gjennom «å stille krav til innvandrere om deltakelse i norskundervisning (...) sikres (...) at norsk blir felles språk for alle».²⁴ En slik vektlegging av norskopplæring er ikke i seg selv kritikkverdig. Støtte til innvandrernes kulturformidling er også omtalt i Frps programmer. Mens det ble nedfelt i 1993-programmet at Frp vil «[a]vvikle offentlig støtte til organisasjoner og foreninger med etnisk bakgrunn eller felles hjemland som medlemskriterium», er dette i senere programmer endret til at Frp «vil gå kritisk gjennom» offentlig støtte til slike organisasjoner.²⁵ Det heter også – i kapitlet om kultur og idrett: «Integrasjon av uttrykk fra andre kulturer (...) bør ikke være en offentlig oppgave.»²⁶

Selv om FNs komité for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter spesifiserer at staten må sikre et kulturelt mangfold og sikre at migranters språk og kultur bevares,²⁷ er det relevant å peke på at folkeretten oppstiller langt sterkere forpliktelser for nasjonale minoriteter enn for etniske minoriteter.²⁸ Regjeringsplattformen har én setning om nasjonale minoriteter, nemlig «ta vare på nasjonale minoriteters kultur».²⁹ Dette representerer ikke noe brudd med tidligere regjeringers politikk.

Til slutt: Kriminalitetsforebyggende tiltak finnes ikke lenger i kapitlet om innvandring, men i kapitlet «Trygghet for liv og eiendom», der det heter: «En strammere kurs i innvandringspolitikken vil også gagne den folkelige forståelsen for de mange lovlydige utlendingers tilstedeværelse.»³⁰ Også nå knyttes innvandring og kriminalitet sammen, men det er grunn til å hevde at koplingen er mindre direkte og mindre stigmatiserende enn tidligere.

Generelt er Frp-partiprogrammenes omtale av (ikke-vestlige) innvandrere kjennetegnet av en kombinasjon av ikke-diskriminering – i prinsippprogrammene – og stigmatisering og assimilering – i handlingsprogrammene. Dette innebærer at forskjellighet aksepteres, men at atferden må være i samsvar med gitte (norske eller vestlige) verdier. Vi ser også at ordlyden i programmene har vært nokså uforandret i perioden fra 1997, og Frp har definitivt ikke tonet ned ordlyden for å bli mer akseptabelt for de andre borgerlige partiene i det programmet som ble vedtatt i 2013.³¹ Vi skal nå se på hva partiprogrammene sier om kristendommen og om verdier som Frp ønsker skal prege alle som bor i Norge.

Hva sier Frp om kristendommen og kristne verdier?

Kristendommen eller kristne verdier er ikke omtalt i hoveddelen av de to siste handlingsprogrammene, og den eneste gangen kirke omtales, er i forbindelse med kirkeasyl. Ordet «kulturarv» er derimot brukt flere ganger, også knyttet til kulturpolitikk.³² Det er to steder i prinsippprogrammet for 2013–17 at kristendommen trekkes fram:

For det første heter det at «Frp bygger på norsk og vestlig tradisjon og kulturarv, med basis i det kristne livssyn og humanistiske verdier».³³ Henvisnin-

gen til humanistiske verdier kom inn første gang i 2009. Her er det altså en vekt på kristendommen som *livssyn*.

For det andre heter det i handlingsprogrammene til og med 2005 at Frp «ser på den kristne kulturarv og kristne etikk som grunnleggende verdier i det norske samfunnet (...)». Fra og med 2009 er kristen *etikk* helt borte fra både prinsipp- og handlingsprogram, mens kristen *kulturarv* i handlingsprogrammet er omtalt i kapitlet om utdanning,³⁴ og i prinsippprogrammet under punktet om kirke og stat, knyttet til vestlige verdier i det norske samfunn.³⁵

I 2009 forsvinner altså henvisningen til kristen etikk, mens humanistiske verdier kommer inn i prinsippprogrammet. Det kan være ulike forklaringer på denne endringen i partiprogrammet. En grunn kan rett og slett være at Frp har tatt konsekvensen av at de har en stor velgergruppe som er religiøst passive, er negative til kirkens makt og har liten tillit til kirken, og at de ønsker å ha appell også hos disse. En slik strategi er typisk for et parti som ønsker å være et «catch-all»-parti. Hos noen konservative kristne er det uansett en oppfatning om at Frp er å foretrekke, blant annet fordi Frp bandt sine representanter til å stemme imot endringene som åpnet for likekjønnede ekteskap (det gjorde også KrF). Et annet eksempel er at Frp i mai 2013 var det eneste partiet som støttet et KrF-representantforslag om å få ordet «kristendom» inn i RLE-faget.³⁶ KRLE-endringen kom inn i samarbeidsavtalen mellom de fire borgerlige partiene.³⁷

Inntrykket av at Frp er til å stole på i slike spørsmål, kan synes viktigere enn hvorvidt partiprogrammet eksplisitt viser til kristen etikk.

En annen forklaring er at Frp har et ønske om at man implisitt skal lese inn et kristent innhold i formuleringen norsk/vestlig kulturarv, og at dette derfor ikke trenger å nevnes eksplisitt. I tillegg er det blitt mer vanlig å nevne «kristen» og «humanistisk» sammen.

Selv om Frp bygger på en tett forbindelse mellom en angitt kulturarv og ett bestemt religiøst livssyn, har altså henvisningene til kristendommen blitt mindre eksplisitte.

Som oppsummering må vi si at det er legitimt å bygge et partis politikk på stedefgen tradisjon og verdier – selv om det er spenninger mellom det menneskesynet som omtales i prinsippprogrammet, som gir mange friheter for den enkelte,³⁸ og de stedegne verdiforankringer som partiet bygger på i handlingsprogrammet, som gir færre friheter.

Frp-lederes retorikk

En rekke eksempler på utspill fra sentrale personer i Frp kan trekkes fram. Per Sandberg har foreslått elektroniske lenker på alle asylsøkere i Norge.³⁹ Oppmerksomheten har de siste årene vendt seg fra asylsøkere generelt til «radikal islam» spesielt, og Siv Jensen har uttalt at «kampen mot radikal islam er like

viktig som kampen mot nazismen».⁴⁰ I de verbale angrepene mot radikal islam har retorikk som knytter an til kristen erobring, blitt benyttet. Tidligere innvandringspolitisk talsmann Per Willy Amundsen la ut en melding som sa: «Jeg frykter for at et nytt korstog blir nødvendig.»⁴¹

Det er ikke opplagt hva som ligger i begrepet «radikal islam», siden dette er et begrep som ikke er introdusert av dem som tilhører islam, men av personer utenfor islam. Muddes skille mellom «radikal» og «ekstrem» kan være til hjelp. Han definerer «radikal» som avstandstaken fra verdier i det *liberale* demokrati (eksempelvis minoritetsrettigheter)⁴² og «ekstrem» som *grunnleggende* antidemokratisk.⁴³ Det ville vært langt mer presist om Frp hadde valgt å kritisere ekstrem islam framfor radikal islam, siden det er oppfordringer til handlinger og ytringer som strider mot demokratiet som det må være legitimt å bekjempe. Eksempelvis må oppfordringer om og arbeid for at sharialover skal stå over sekulære lover, forstås å representere en undergraving av den norske rettsstaten. Sharialovenes faktiske virkning og legitimitet varierer mellom stater, i enkelte tilfeller slik at minoritetenes rettighetsvern settes til side. Det er fullt akseptabelt å markere avstand til personer og organisasjoner som tar til orde for sharialover generelt eller som middel for å innskrenke minoritetsrettigheter.⁴⁴ Generelt er det å foretrekke å omtale sine meningsmotstandere med hva de står for («sharia-tilhengere») enn ved å bruke merkelapper («radikal islam»).

Selv om Frp i sine partiprogrammer ikke snakker om islam eller muslimer, og således ikke presenterer muslimer som en ensartet gruppe, hevdet leder i Oslo Frp, Christian Tybring-Gjedde, under Frps årsmøte i 2011: «Islam utstår ikke frihetsverdier (...).»⁴⁵ Når han kategoriserer en religion på en slik måte, er det vanskelig å se at han ikke også kategoriserer personer som bekjenner seg til denne religionen. Med andre ord må Tybring-Gjedde forstås som at bekjennende muslimer som vokser opp i Norge, *uansett* ikke vil være i stand til å akseptere frihetsverdier, inklusive tiltak som kan ivareta rettighetene til minoritetene. En slik forståelse av sementerte holdninger og avstandstaken fra frihetsverdier er ikke i tråd med hva som framkommer i holdningsundersøkelser blant befolkningen i muslimske land.⁴⁶

I samme tale omtalte Tybring-Gjedde «[u]betinget kjærlighet til Norge og vår kristne kulturarv» som en av fem byggeklosser for integreringen. Mens talen blant annet eksemplifiserte hva frihetsverdier rommer, ble det ikke sagt hva som ligger i uttrykket «kristen kulturarv». Tybring-Gjedde har selv understreket at det var «først da vi begynte å utfordre kristendommens dogmer at reell frihet oppstod (...).»⁴⁷ Lest i sammenheng med talen i 2011 må dette altså bety at det er den delen av den kristne kulturarven som ikke har basis i kristendommens dogmer, som er verdsatt.

Vi ser altså at utspill i offentligheten, som ofte får mer oppmerksomhet enn ordlyden i partiprogrammene, benytter tydeligere anti-muslimsk retorikk, og

at henvisningen til kristendommen bygger på en selektiv forståelse av hva kristendommen rommer.

Gjennomgangen av både partiprogrammene og den øvrige retorikken viser at Frp vektlegger gruppetilhørighetens betydning for identitetsdannelsen og fremmer en konfliktforståelse av møtet mellom nordmenn med norskfødte foreldre og nordmenn med utenlandskfødte foreldre. Selv om det ikke kan leses ut av programmene, innebærer uttalelsene til Tybring-Gjedde at alle som bekjenner seg til islam, kan forstås å ikke slutte seg til frihetsverdier. Isolert sett kan en slik forståelse omtales som en kulturell rasisme, altså at tilhørighet til en gitt kultur predeterminerer visse holdninger. Vi så også over at mens SSB ikke lenger skiller innvandrere ut fra type opprinnelsesland, skiller Frps partiprogram mellom personer fra land innenfor og utenfor den såkalte vestlige kulturkrets. På den andre siden åpner Frp i sine programmer for en såpass nyansert forståelse av innvandrere at det ikke er mulig å si at Frp åpner for en kategorisering av innvandrere – eller deres barn – ut fra deres kultur eller religion.

Hva forklarer at noen av Dnks ledere har valgt å advare mot Frp – og er det legitimt?

Går kirkeledere i Dnk lenger i sine uttalelser og advarsler enn hva det er grunnlag for i vedtakene fra de relevante organene og organisasjonene de representerer? Selv om Frp kun er direkte omtalt én gang i et kirkemøtevedtak,⁴⁸ er det fattet relevante enstemmige vedtak om innvandring og integrering som kan være relevante grunnlag for å gå ut med konkret kritikk.

Det kan være grunn til at den dagsaktuelle situasjonen naturlig vil medføre en spissing av et budskap. Imidlertid er det påfallende at utspillene fra kirkeledere i Den norske kirke ikke er fulgt av en eneste henvisning til noe kirkelig vedtak.

En mulig forklaring på at det synes å være en relativt lav terskel for at kirkeledere går ut med advarsler mot Frp, er at Dnk er langt mindre hierarkisk enn eksempelvis Den katolske kirke. I tillegg er Den katolske kirkes sosiallære mer etablert og utviklet.⁴⁹ I den grad representanter for Den katolske kirke uttaler seg om sosialetiske spørsmål, skjer dette med basis i doktrinære dokumenter. Selv om kirkemøtevedtak har en status som uttrykk for Dnks posisjon, der også Høyesterett har erkjent at Den norske kirke har «en positiv vurdering av innvandrerne (...)»,⁵⁰ er det ikke lett å se at kirkeledernes uttalelser i offentligheten er basert på disse vedtakene. De kan snarere være basert på andre forhold, som egne partipreferanser. Derfor er det grunnlag for å si at en svakt utviklet og forankret sosial-etikk hos sentrale kirkelige organer i Dnk innebærer en relativt lav terskel for å ytre seg om sosial-etiske spørsmål for den enkelte leder – med for liten forankring i relevante vedtak.

Det er kun Olav Fykse Tveit som går direkte i rette med Frp ved å trekke inn kristne verdier – og som ber den enkelte gjøre seg opp en mening om det Frp står for, samsvarer med kristne verdier.⁵¹ Det er verdt å minne om at verdiene til «den kristne sivilisasjon» – som formulert av Sommerfeldt⁵² – og innholdet i kristne dyder som formulert både i Det gamle testamentet og av Jesus Kristus ikke nødvendigvis er sammenfallende. Disse dydene handler om fiendekjærlighet, gjestfrihet og solidaritet. Selv om disse dydene til en viss grad er vektlagt av den kristne sivilisasjonen, er det rett å framholde at den kristne sivilisasjon også har begrenset religions- og ytringsfriheten og motarbeidet like rettigheter for kvinner og menn. Den har snarere fremmet konformitet og bevaring av bestående ordninger. Den åpenheten som de første kristne og deres fellesskap var preget av, ble ikke godt ivaretatt når kristendommen ble alliert med statsmakten.

På bakgrunn av det som er funnet om Frps programmer og ytringer framsett av sentrale Frp-personer, er det legitimt å føre en debatt om hvorvidt Frps politikk i møte med innvandrere er i samsvar med kristne dyder og verdier. Det er også legitimt å diskutere om Frps politiske målsettinger – som må forstås som en aktiv politikk for assimilering, med en markert avstand til eksempelvis islam og delvis også muslimer – faktisk vil fremme et åpent og inkluderende samfunn, eller om gjennomføring av disse målsettingene vil medføre at det blir lettere å havne utenfor fellesskapet. Likevel er det ikke grunnlag for å si at Den norske kirkes ledere ut fra Frps posisjoner i innvandrings- og integreringspolitikken gjør rett i å advare mot å stemme på Frp. Imidlertid bør det være legitimt for kristne ledere å understreke sentrale kristne verdier, som partiene bør måles mot.

Kan Frp mobilisere kristne velgere?

Tidlig på 2000-tallet skjedde en merkbar overgang av velgere fra Kristelig Folkeparti (KrF) til Frp. Perioden 1997 til 2001 var preget av en betydelig økning i KrF-velgeres Frp-sympatier.⁵³ Perioden fra 2001 til 2005 var preget av en reell overgang av velgere fra KrF til Frp.⁵⁴ Derimot var det i perioden 2005 til 2009 svært få overganger mellom de to partiene,⁵⁵ men snarere betydelig mistro mot det andre partiet blant velgere i begge partier.⁵⁶ Nyere undersøkelser viser at oppslutningen om Frp er relativt liten blant de mest religiøst aktive,⁵⁷ og at de som faktisk stemmer Frp (og SV), overveiende er mer religiøst passive og mer negative til kirken enn de som stemmer på de øvrige stortingspartiene.⁵⁸ Dette kan indikere at mesteparten av potensialet for Frp-mobilisering blant kristne velgere allerede er utnyttet.

Europeisk forskning viser at den respekten som særlig eldre (kvinner) har overfor kirkelige autoriteter, innebærer at dersom kirkelige autoriteter går tydelig ut mot populistiske høyrepartier, vil dette føre til at de kirkeaktive i

mindre grad stemmer på disse partiene enn hva deres grunnleggende holdninger indikerer at de ville ha stemt.⁵⁹

Norge er ikke kjennetegnet av at religion og kristne ledere har sterk innflytelse generelt.⁶⁰ Særlig i kirkesamfunn som har et noe tettere preg enn Dnk, vil imidlertid kirkeledere ha en viss innflytelse over medlemmene.

Selv om vi må erkjenne kristenlederens begrensede innflytelse over sine medlemmer, er det verdt å merke seg at en studie blant ledere i ulike kirkesamfunn viser at anti-rasisme/kamp mot fremmedfiendtlighet oppfattes som langt viktigere enn eksempelvis solidaritet med Israel.⁶¹ Selv om det ikke er spurt om innvandringspolitikk direkte, er det rimelig å tolke svarene som støtte til en relativt liberal innvandringspolitikk. Mens lederen for organisasjonen Kristenfolket har identifisert en «grasrot i brann»,⁶² og konservative organisasjoner advarer mot en avkristning av Norge,⁶³ er det vanskelig å se at det er et betydelig mobiliseringspotensiale for Frp i å spille på islamfrykt og argumentere for større plass for kristendommen eksempelvis i norsk skole.⁶⁴

Konklusjon

Relevante vedtak fra Kirkemøtet viser at Dnk bygger på universell etikk hvor menneskerettigheter har en sentral rolle.⁶⁵ Dnk kobler ikke «norsk» og «kristen». Snarere argumenterer Dnks ledere for en mer liberal asylpolitikk nettopp med henvisning til Norge som kristen kulturnasjon og til verdiene i den kristne sivilisasjon.⁶⁶ Tidligere preses i Bispemøtet i Dnk har uttalt: «Regjeringens innstrammingsiltak overfor asylsøkerne er knapt en kristen kulturnasjon verdig.»⁶⁷

Videre, selv om den lutherske forståelsen av kristendommen legger stor vekt på kristen frihet, er det elementer i kristendommen som ikke samsvarer med verken liberalistiske eller nasjonalistiske ideologier. Det er påpekt hvordan tidligere Frp-leder Hagen omfavnet de kristne idealene,⁶⁸ og Frps bruk av ordet «kristen kulturarv» knyttes til norske eller vestlige verdier.

Dersom kristne idealer forstås å handle om generell nestekjærlighet, er dette noe de fleste kan slutte opp om. Kristen etikk omfatter imidlertid langt mer, som fiendekjærlighet og gjestfrihet for innflytterne. Det Frp må forstås å omfavne, er generelle, utvannede og kulturinfluerte idealer, ikke en kristendom basert på Jesu radikalitet. Nettopp ved å bygge på kristendom som tradisjon og ikke kristendom som tro er det mulig for Frp å selv definere kristendommen slik at Frps ideologi, vestlige verdier og kulturarv og kristent livssyn kan forstås å gjensidig forsterke hverandre. For Frp inngår kristendommen i en strategi for kulturell proteksjonisme.⁶⁹ Islam forstås av Frp å representere det motsatte av denne kulturen.

For Dnks ledere og relevante organer kan en slik bruk av kristendommen og innsnevring av hva som er kristne verdier, gi grunnlag for å ta til motmæle.

Artikkelen har argumentert for at Dnks ledere burde bygge eksplisitt på kirkelige organers vedtak når de har tatt til motmæle mot Frp. Like viktig kan det være å tydeliggjøre hva Bibelen faktisk sier om det å ta imot fremmede og å elske våre fiender.

Takk til Sunniva Holberg og Anders Ravik Jupskås for tilbakemelding på en tidligere versjon av artikkelen. Ansvaret for mulige feil ligger hos forfatteren.

Noter

- 1 Den norske kirke, KM 12/13: «Forsvarlig etisk forvaltning av norske petroleumsressurser og bruk av oljefondet – uttalelse», s. 3. I en pressemelding lagt ut noen dager etter Kirkemøtets avslutning heter det at «Kirkemøtet oppfordret alle sine medlemmer til å stemme 'grønt'»; Den norske kirke, «Miljøvernministeren møter biskop Middtømme til klimabatt», 2013, <http://www.kirken.no/index.cfm?event=doLink&familyId=349862>.
- 2 «Frp truer kirken med pengeutt», *Vårt Land*, 18. april 2013.
- 3 Øyvind Strømme, *Den sorte tråden. Europeisk høyre-radikalisme fra 1920 til i dag* (Oslo: Cappelen Damm, 2013), s. 16; se også Anders Ravik Jupskås, *Ekstreme Europa. Ideologi, årsaker og konsekvenser* (Oslo: Cappelen Damm, 2012), s. 31. Selv om ikke begrepet høyre-radikalt er dekkende for Frp, oppviser partiet sentrale kjennetegn ved høyre-radikale partier, eksempelvis «kulturproteksjonisme», se Pippa Norris, *Radical Right. Voters and Parties in the Electoral Market* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), s. 23–31 og s. 259–261; for en presisering av «radikal», se Cas Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), s. 26.
- 4 Anders Ravik Jupskås, «Høyrepopulisme på norsk. Historien om Anders Lange og Fremskrittspartiet», i *Høyrepopulisme i Vest-Europa*, Tor Espen Simonsen, Anders Granås Kjøstvedt og Katrine Randin (red.) (Oslo: Unipub, 2009). Artikkelforfatteren mener at Frp ligger mellom høyrepopulistisk og høyre-radikalt, men at partiet ikke må plasseres i samme kategori som Dansk Folkeparti og Sverigedemokraterna, som begge er klart høyre-radikale, se Hans Morten Haugen, «Et parti i gråsonen», *Vårt Land*, 19. september 2013.
- 5 Som det ferskeste eksemplet, se «Norway election results: Anti-immigrant party with links to mass murderer Anders Behring Breivik set to enter government under Conservative leader Erna Solberg», *The Independent*, 10. september 2013; se også Roger Griffin, «En slags idiotveiledning», *Aftenposten*, 28. mai 2013 (en kronikk han senere beklaget), hvor det heter at Frp har beveget seg «nærmere det fascistiske spekteret»; se svar fra Nikolai Brandal, «Bom om Frp og 17. mai» [tittel på nett er «Demonstrerer manglende kunnskap»], *Aftenposten*, 30. mai 2013. Brandals omtale av at Frps vekst på 2000-tallet kan forklares med mobilisering rundt motkulturer, er ikke tilstrekkelig nyansert; for en mer inngående redegjørelse, se Tor Bjørklund, «Fremskrittspartiets suksess og kulturell standardisering», *Nytt Norsk Tidsskrift* 24, nr. 2 (2007), s. 151–168.
- 6 Den mest grundige analysen av Frps appell til kristne velgere er gjort av Sunniva Elisabeth Holberg, *Menneskefiskere eller stemmefiskere? En sammenlignende analyse av KrF og FrPs verdimeessige forankring*. Masteroppgave statsvitenskap (Oslo: Universitetet i Oslo, 2006); se også Sunniva Elisabeth Holberg, «Kampen om de kristne velgerne. Mellom tro og tradisjon», i *Norske velgere: En studie av stortingsvalget 2005*, Bernt Aardal (red.) (Oslo: Damm, 2007), s. 234.
- 7 Trine Aslaksen, *Plass til Islam i Norge? En studie av Fremskrittspartiets holdning til muslimer og islamsk praksis i Norge*. Masteroppgave i religionshistorie (Oslo: Universitetet i Oslo, 2006), s. 57.
- 8 *Ibid.*, s. 69 og s. 75.
- 9 Rune Karlsen og Bernt Aardal «Kamp om dagsorden og sakseierskap», i *Det politiske landskap. En studie av Stortingsvalget 2009*, Bernt Aardal (red.) (Oslo: Cappelen Damm, 2011), s. 136, der 44 prosent av Frp-velgerne oppgir innvandring som en viktig sak, mens andelen for de andre partiene varierer fra to prosent (Senterpartiet) til 15 prosent (Høyre). Merk at

- veibyggning (55 prosent) får noe høyere oppslutning enn innstramming i asyl- og innvandringspolitikken (52 prosent) som «viktigst for partiet å få gjennomslag for» i en undersøkelse av Frp-velgere gjort av *Dagbladet* rett før Frps Landsmøte i 2013, se «Frp foretrekker KrF», *Dagbladet*, 23. mai 2013.
- 10 For flere eksempler på vedtak i Den norske kirke, se Hans Morten Haugen, «Den norske kirke og de flerkulturelle utfordringer», *Tidskrift for Teologi og Kirke* 81, nr. 3 (2010), s. 208–224, særlig s. 211–213.
  - 11 Innledningen til saken «Eutanasi» (KM13/98) viser til forslaget fra daværende Stortingsrepresentant Fridtjof F. Gundersen om å endre straffelovens bestemmelser om aktiv dødshjelp; for kirkelige omtaler etter Frps landsmøtevedtak i 2009, se: www.kirken.no/index.cfm?event=do-Link&famId=84447.
  - 12 «Disse fem vil forandre valgkampen», *Vårt Land*, 22. august 1997, s. 8; se også «Kyrkjeleiarar vil ha Frp vekk frå makta», *Vårt Land*, 23. september 1999, s. 7, hvor Sommerfeldt viser til «det menneskesynet som er køyrt fram av talsmenn for Frp (...)».
  - 13 Ibid. (1999), s. 7.
  - 14 «Vi har fått vår Haider», *Dagbladet*, 16. juli 2004. For en oversikt over innleggene i etterkant av Hagens tale, se: <http://folk.uio.no/leirvik/Interrelnytt2001-2004.html#HagenIslamkritikk>.
  - 15 «Kristne støtter muslimer», *Vårt Land*, 20. mars 2009, s. 4. Det er også relevant å nevne at Leirvik – som i en rekke år har vært ledende i Dnks arbeid for religionsdialog – i en kronikk skriver at Siv Jensens argumentasjon mot islam «føyer seg inn i tradisjonen av kyniske konspirasjonsteoriar»; Oddbjørn Leirvik, «Snikargumentasjon», *Vårt Land*, 10. mars 2009, s. 3. Leirvik nevner også Carl I. Hagens falske brev fra «Mustafa» i 1987 og hans gjentatte bruk av boken *Islam og terrorisme* som «sannheten» om islam.
  - 16 «Kirkeledere går hard ut mot Frp», NRK, 14. juli 2009.
  - 17 Jon Rogstad og Arnfinn Haagensen Midtbøen, *Rasisme og diskriminering. Begreper, kontroverser og nye perspektiver, Temanotat fra IMER-programmet* (Oslo: Norges Forskningsråd 2009), s. 3.
  - 18 Handlingsprogram 2009–2013, s. 33 (familieinnvandring); Handlingsprogram 2013–2017, s. 39 (generell innvandring). Alle programmene fra 1993 ligger under partidokumentarkivet på www.nsd.uib.no/parti/.
  - 19 For en kort drøfting av begreper, se *NOU 2011:14 Bedre integrering Mål, strategier, tiltak*, s. 31–32.
  - 20 Frps Handlingsprogram 2013–2017, s. 38–39.
  - 21 Dette vil da bli en kunnskapstest tilsvarende det som finnes i Danmark («Indfødsretsprøve»), hvor rett svar på 28 av 40 spørsmål på denne prøven er ett av ni krav som stilles for dansk statsborgerskap, se www.justitsministeriet.dk/arbejdsomr%C3%A5der/statsborgerskab/udenlandske-statsborgere/betingelser.
  - 22 Frps Handlingsprogram 2013–2017, s. 37.
  - 23 FN's menneskerettighetskonvensjoner inneholder et generelt forbud mot forskjellsbehandling på grunnlag av nasjonal opprinnelse; for mer detaljer om retten til sosial sikkerhet, se FN's komité for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, *E/C.12/GC/19, General Comment No. 19, The right to social security (art. 9)* (2008) avsnitt 37 (utdrag): «Non-nationals should be able to access non-contributory schemes for income support, affordable access to health care and family support.» Dette politikkområdet må statene gjøre rede for i sine rapporter til komiteen, se FN's komité for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, *E/C.12/2008/2, Guidelines on Treaty-specific Documents to be Submitted by States Parties* (2009), avsnitt 33.
  - 24 Frps Handlingsprogram 2013–2017, s. 39.
  - 25 Ibid.
  - 26 Ibid., s. 80.
  - 27 FN's komité for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, *E/C.12/GC/21 General Comment No. 21, Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1 (a))* (2009), avsnitt 34 (utdrag): «States parties should pay particular attention to the protection of the cultural identities of migrants, as well as their language, religion and folklore (...).»
  - 28 Norge har ratifisert Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter, og har definert følgende nasjonale minoriteter (i alfabetisk rekkefølge): jøder, kvener, rom/sigøynere, romani/tatere og skogfinner.
  - 29 «Politisk plattform for en regjering utgått av Høyre og Fremskrittspartiet» (2013), s. 50, <http://www.regjeringen.no/pages/38500565/plattform.pdf>.
  - 30 Frps Handlingsprogram 2013–2017, s. 28.
  - 31 Høyres Michael Tetzschner uttalte ifølge en NTB-melding («Tetzschner kritisk til Frps innvandringspolitikk», 28. mai 2013) at programmet som var vedtatt, «bryter med internasjonale forpliktelser og vil hemme integrering»,

- og han avviste også forslaget om lukkede asylmottak.
- 32 Frps Handlingsprogram 2013–2017, s. 79–80.
- 33 Frps Prinsippprogram 2013–2017, s. 2.
- 34 Frps Handlingsprogram 2013–2017, s. 66.
Merk også at Frp i mai 2013 var det eneste partiet som støttet følgende representantforslag fra fem KrF-representanter: «Stortinget ber regjeringen endre navnet på faget religion, livssyn og etikk til kristendom, religion, livssyn og etikk», se note 36 under.
- 35 Frps Prinsippprogram 2013–17, s. 6.
- 36 Stortinget, Innst. 364 S (2012–2013), Innstilling fra Kirke-, utdannings- og forskningskomiteen om representantforslag fra stortingsrepresentantene Dagrun Eriksen, Line Henriette Hjemdal, Kjell Ingolf Ropstad, Kjell Arvid Svendsen og Geir Jørgen Bekkevold om faget religion, livssyn og etikk, s. 3.
- 37 Avtale mellom Venstre, Kristelig Folkeparti, Fremskrittspartiet og Høyre, offentliggjort 30. september 2013, punkt 4l.
- 38 Det heter eksempelvis i Prinsippprogram 2013–17, s. 5 at Frp «anerkjenner retten til selv å velge livssyn eller religion, og å organisere sitt liv i samsvar med dette...»
- 39 Anniken Hagelund, «The Progress Party and the Problem of Culture: Immigration Politics and Right Wing Populism in Norway», i *Movements of Exclusion. Radical Right-wing Populism in the Western World*, Jens Rydgren (red.) (Hauppauge: Nova Science, 2005), s. 147.
- 40 NTB, «Kampen mot radikal islam er vår tids viktigste» (2. mars 2009).
- 41 «Reagerer på korstog-ønske», *Bergen Arbeiderblad*, 5. april 2011.
- 42 Mudde, note 3 over, s. 26.
- 43 Ibid., s. 258.
- 44 En inngående drøfting av ytringsfrihetens grenser gir denne artikkelen ikke rom for, men det kan være grunn til å minne om at både ytringsfriheten og religionsfriheten kan begrenses dersom dette er nødvendig for å sikre respekt for andres rettigheter.
- 45 «Hat eller kjærlighet?», se: www.rights.no/publisher/publisher.asp?id=56&tekstid=4905. Tybring-Gjedde beklaget i kronikken «Veien videre» i *Aftenposten* 11. august 2011 uklok bruk av ord i kronikken «Drøm fra Disneyland» i *Aftenposten* 26. august 2010, som primært var et angrep på Arbeiderpartiet (blant annet gjennom spørsmålet «Hva er målet med å dolke vår egen kultur i ryggen?»), men ikke talen fra Landsmøtet.
- 46 John L. Esposito og Dalia Mogahed, *Who Speaks For Islam? What a Billion Muslims Really Think* (Washington DC: Gallup Press, 2008).
- 47 Christian Tybring-Gjedde, «Vestens verdier», *Fremskritt*, 14. februar 2004.
- 48 Se note 11 over. Følgende formulering står på s. 5 i Frps prinsippprogram 2009–13, og er gjentatt på s. 4 i prinsippprogrammet 2013–17: «Frihet til å bestemme over eget liv, betyr også at man bør sikres retten til en verdig avslutning av livet. Fremskrittspartiet vil derfor i noen situasjoner tillate aktiv dødshjelp regulert av et strengt lovverk.» Olav Skjevesland omtalte i 2009 vedtaket som «svikt i fundamental etisk tenkning», se Skjevesland, «Frp for dødshjelp – en avsløring av partiet», <http://www.kirken.no/index.cfm?event=doLink&famId=84081>.
- 49 En full oversikt over Den katolske kirkes sosialetikkk gir ikke artikkelen rom for, men en sammenstilling finnes i Pontifical Council for Justice and Peace, *Compendium of the Social Doctrine of the Church* (Vatican: Libreria Editrice Vaticana, 2004).
- 50 I Høyesterettssak Lnr 162/1990, 12. desember 1990, s. 7. For mer bakgrunn, se Haugen, note 10 over, s. 218–219.
- 51 NRK, note 16 over.
- 52 *Vårt Land* 2007, note 12 over; se også *Vårt Land* 1999, note 12 over, hvor Sommerfeldt viser til «det menneskesynet som er køyrt fram av talsmenn for Frp (...).»
- 53 Holberg 2006, note 6 over, s. 72–73; Holberg 2007, note 6 over, s. 234.
- 54 Statistisk Sentralbyrå, «De ulike partiers velgere i 2001, etter parti i 2005. («hvor gikk 2001-velgerne?»). Prosent» (2006), se: www.ssb.no/samfunnsspeilet/utg/200603/01/tab-2006-06-30-03.html.
- 55 Statistisk Sentralbyrå, «Netto velgeroverganger 2005–2009. Prosent av grandtotalen» (2010), se: www.ssb.no/emner/00/01/10/vund/tab-2010-05-03-03.html.
- 56 Hanne Marte Narud, «Politiske avstander og regjeringalternativ ved valget i 2009», i *Det politiske landskap. En studie av Stortingsvalget 2009*, Bernt Aardal (red.) (Oslo: Cappelen Damm, 2011), s. 215, der 60 prosent av KrF-velgerne svarer at de aldri ville ha stemt på Frp. 36 prosent av Frp-velgerne svarer at de aldri ville ha stemt på KrF. Imidlertid er det langt flere KrF-velgere som har Frp som 2.preferanse (18 prosent) enn Frp-velgere som har KrF som 2. preferanse (5 prosent) (s. 214).

- 57 Signe Bock Seggaard, *Kirkevalget 2009. En analyse av velgeratferd og valgdeltagelse blant medlemmer av Den norske kirke*, ISF Rapport 2010:14 (Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2010), s. 53 fant at blant «etablerte velgere» og «nye velgere» ved kirkevalget i 2009 sa bare 9 prosent at de stemte Frp. Blant «ikke-velgere» var det 15 prosent som sa at de stemte Frp. Disse tallene må behandles med omhu, blant annet fordi tallmaterialet er relativt lite (129 etablerte velgere, 186 nye velgere og 465 ikke-velgere). Kristin Strømsnes, «The Importance of Church Attendance and Membership of Religious Voluntary Organizations for the Formation of Social Capital», *Social Compass* 55, nr. 4 (2008), s. 478–496 (s. 485) (med tall fra Medborgerundersøkelsen i 2001) fant en klart synkende oppslutning om Frp når man beveger seg fra ikke-troende (19,3 prosent), via passivt medlem i religiøse organisasjoner (5,3 prosent) til aktivt medlem i religiøse organisasjoner (2,3 prosent); og fra sjelden deltakelse på gudstjenester (13,3 prosent) til ofte deltakelse på gudstjenester (2,0 prosent).
- 58 Pål Kjetil Botvar, «I skjæringsfeltet mellom det offentlige og det private», i *Religion i dagens Norge. Mellom sekularisering og sakralisering*, Pål Kjetil Botvar og Ulla Schmidt (red.) (Oslo: Universitetsforlaget, 2010), s. 104; se også Bernt Aardal et al., *Valgundersøkelsen 2005: Dokumentasjon- og tabellrapport*, SSB Rapport 2007/31 (Oslo: Statistisk Sentralbyrå, 2007), s. 14–20. I omtale av religion i norske valgundersøkelser er det viktig å kjenne til at kategorien «organisert aktiv» kun viser til dem som er medlemmer i en religiøs organisasjon, mens kategorien «middels aktivitet» kun viser til dem som rapporterer å ha høy aktivitet. Dette er en upresis operasjonalisering, som drøftet av Holberg 2006, note 6 over, s. 61–63. Operasjonaliseringen, der medlemskap skårer høyere enn reell aktivitet er problematisk, også fordi Strømsnes, note 57 over, s. 492 viser at det er aktivitetsnivået – og ikke medlemskapet – som forklarer høye verdier på variablene sosial tillit og toleranse.
- 59 Dette hevder Mudde 2007, note 3 over, s. 118 at er en trend i stater hvor kirken har stor moralsk autoritet; se også Jaak B. Billiet, «Church Involvement, Ethnocentrism and Voting for Radical Right-Wing Party: Diverging Behavioral Outcomes of Equal Attitudinal Dispositions», *Sociology of Religion* 56, nr. 3 (1995), s. 303–326.
- 60 Jan-Olav Henriksen og Ulla Schmidt, «Religionens plass og betydning i offentligheten», i *Religion i dagens Norge. Mellom sekularisering og sakralisering*, Pål Kjetil Botvar og Ulla Schmidt (red.) (Oslo: Universitetsforlaget, 2010), s. 86; se også Botvar, note 58 over.
- 61 Eilev Hegstad, *Hva styrer stemmegivningen til aktive kristne?* Civita-notat nr 9/2011 (Oslo: Civita, 2011), s. 8–9: 82 prosent svarer «avgjørende» eller «svært avgjørende» om anti-rasisme, mens tilsvarende for solidaritet med Israel er bare 31 prosent. Israel er valgt som «kontrastspørsmål» også fordi støtte til staten Israel er blitt mer og mer særegen for kristne; KrF endret flere formuleringer om Midt-Østen i sitt program for 2013–17 til å bli mer Israelvennlige.
- 62 Bjarte Ystebø, *Grasrot i brann* (2011), se: www.kristenfolket.no. Omtalen som organisasjonen Kristenfolket fikk i media i forkant av Stortingsvalget 2009, innebærer at noen ser den som en ny maktfaktor. Det er vanskelig å finne belegg for en slik oppfatning. En rekke ledere fra kirkelige organisasjoner markerte avstand både til navnet og til hvilke saker som ble prioritert.
- 63 Som eksempel kan nevnes konferansen «Kristentro i klemme», med undertittel «Kristen i et sekularisert samfunn», se: www.fbb.nu/ressurs/?eID=dam_frontend_push&docID=2039 og www.fbb.nu/ressurs/?eID=dam_frontend_push&docID=2068. Det inntrykket som konferansen gir, er at det er vanskelig å leve ut kristenlivet i et sekularisert samfunn. Mot et slikt standpunkt, se 1997-brevet fra 25 kirkeledere som understreker at «[d]en som er trygg på sin egen tro, behøver ikke å frykte dem som tenker og tror annerledes»; for en bredere omtale, se Haugen, note 10 over, s. 211–212.
- 64 Frps Handlingsprogram 2013–17, s. 66; Stortinget 2013 note 36 over, s. 3.
- 65 Haugen, note 10 over, s. 211–214.
- 66 *Vårt Land*, note 12 over, s. 8, som gjengir Atle Sommerfeldt.
- 67 Olav Skjervestrand, «En astendig asylpolitikk?», 2008, <http://kirken.no/index.cfm?event=doLink&famId=58113>.
- 68 Aslaksen, note 7 over.
- 69 Norris, note 3 over, s. 23–31 og s. 259–261.